

«ЕСТЕТИЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ»: АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЕСТЕТИЧНОГО Й ПОЛІТИЧНОГО

Статтю присвячено дослідженню тези Вальтера Беньяміна про «естетизацію політики». Ключовим завданням автора є виокремити тактики естетизації політики за фашизму та проаналізувати їх актуальність для розуміння та здійснення сучасної політики.

Мистецтво завжди тією чи іншою мірою було переплетене з політикою та владою: митці неодмінно брали участь у творенні видовищності влади, актуалізації влади (суверена) через її (його) видимість – спорудження палаців, королівські театри, епічні оди тощо. Мистецтво слугувало легітиміційним інструментом влади – йдеться про функціональний ефект та значення мистецтва для творення символічного простору політики. Але співвідношення естетичного та політичного не вичерпується лише споживачким, функціоналістським ставленням до мистецтва. Є як мінімум ще один тип зв'язку естетичного й політичного – коли політика набуває форми мистецтва, а політична діяльність – фундаментально естетичного характеру.

Одним із найбільш цитованих текстів, до якого відсилають майже усі міждисциплінарні дослідження зі взаємозв'язку естетичного й політичного є праця «Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності» (1939 р.) Вальтера Беньяміна. Його тезис про «естетизацію політики» став однією з популярних парадигм аналізу суті ідеології нацизму та фашизму, що допомагає виокремити потужну естетичну доміную у здійсненні фашистської політики. «Естетизація політики» як підхід до розуміння фашизму також устиг зазнати критики, в тому числі й від Рассела Бермана: «зводячи фашизм до єдиної стратегії естетизації, неможливо дослідити інші риси фашизму: поліцейські методи держави, роздута адміністративна бюрократія, опортуністичні альянси, зрештою, геноцид» [2, 41]. Критикуючи звуження поняття «фашизм» до «естетизації політики», слід також з підозрою ставитися до розширення та методологічної експансії останньої, адже «політика спектаклю, яка нівелює раціональну комунікацію, неодноразово виринає в контексті ХХ століття, і щоразу не можна навішувати ярлик “фашистський”, якщо ми все-таки прагнемо зберегти історичну специфічність цього терміна» [2, 41]. Зауваження Р. Бермана цілком слушне, адже дає змогу розглядати історичний випадок фашизму

як один із найбільш потужних виявів «естетизації політики»; принагідно слід також зазначити, що перетворення політики на спектакль – це не єдина тактика «естетизації політики». Отже, у рамках цієї статті спробуємо проаналізувати тезис В. Беньяміна про «естетизацію політики», виокремлення тактик естетизації у фашизмі та їх актуальність для аналізу сучасних політичних процесів.

Естетизація політики разом із політизацією мистецтва є потенційностями, закладеними в історичній зміні чуттєвого сприйняття людини, зумовленій технологічним прогресом, – а саме, зникненням аури мистецького твору внаслідок можливості його безмежної репродукції. Аура мистецького твору нерозривно пов'язана з укоріненістю в традицію, ритуал. Принципову відмінність ауратизованого мистецького твору та твору, позбавленого аури, В. Беньямін конструює через дихотомії: відстань та близькість, унікальність одного та множинність і безкінечна повторюваність іншого, культова цінність одного та експозиційна цінність іншого, індивідуальне сприйняття одного й можливість колективного (масового) сприйняття іншого. Зі зникненням аури, відзначає В. Беньямін, змінюється соціальна функція мистецтва: «місце ритуальної основи посідає інша практична діяльність – політична» [17]. Змінюється сам спосіб сприйняття мистецтва: від концентрованого споглядання («занурення у твір» [17]) до розосередженої розваги: «маси, які розважаються, навпаки, занурюють мистецький твір у себе» [17]. У зникненні аури В. Беньямін вбачав емансипаторський потенціал: вивільнення від ритуалу зруйнувало священну дистанцію між публікою та твором мистецтва, а отже, нова публіка отримала можливість критичного сприйняття мистецтва. Політизація мистецтва саме й виявляється подальшим розвитком цих емансипаційних можливостей, тоді як «естетизація політики», навпаки, прагне анахроністично повернути ауру і продукує ауратичні переживання засобами постауратичної культури.

Що ж означає «естетизація політики»? Насамперед, саме формулювання «естетизація політики» ґрунтується на апріорному допущенні існування окремих сфер: естетики і політики – тут пряме відсилання до веберівського розрізнення трьох автономних сфер за доби модерну: науки, моралі й естетики. Звісно, автономність цих сфер доволі відносна, і, як зазначає Юрген Габермас, часто ми спостерігаємо «простягання однієї з цих сфер в іншу; як наслідок, маємо такі приклади: естетизація політики, заміна політики моральним ригоризмом чи підкорення політики догматизму та доктрині» [11, 12], а надання пріоритету однієї з цих «автономних» сфер у будь-якому разі наділене репресивним характером.

Отже, естетизація політики уможливується виокремленням мистецтва як автономної сфери, вільної від економічних, релігійних, етичних мотивів. Така самоспіввідносність звільняє мистецький твір від будь-яких моральних, когнітивних категорій у його оцінюванні. Формальні критерії, незаангажованість сприймаються цілком нормально в сенсі їх застосування до мистецького твору, але якщо мистецьким твором стає саме суспільство?

Одним із головних моментом естетизації політики у фашистській ідеології є уявлення про те, що спільнота – витвір мистецтва. Так, естетизація політики передбачає, що маси повинні набути певної форми (за аналогією до мистецтва, роль якого полягає у створенні форм). Як цитує Сьюзен Зонтаг Гьобельса у своєму есе «Захоплюючий фашизм»: «І ми, хто творить сучасну німецьку політику, відчуваємо себе митцями... Завдання мистецтва та митця – надавати форми, усувати хворобливе, даючи простір свободи здоровому» [15, 92]. Маси потрібно піддати дбайливому дизайну, вони повинні стати одним цілісним соціальним організмом, одним соціально-політичним тілом, яким можна управляти в найбільш ефективний спосіб. В. Беньямін відзначає, що «матеріалом, з якого фашисти споруджують свої пам'ятники, є насамперед людський матеріал» [5, 185]; Б. Муссоліні говорить про те ж: «обидва (і митець, і політик) працюють з матерією та духом» [7, 7].

Відображенням досконалого дизайну та форми мас є образ фізично ідеального тіла, культ якого набув небувалого поширення в нацистській Німеччині. Сьюзен Зонтаг, аналізуючи творчість Лені Ріфеншталь, демонструє цей зв'язок між культом ідеального тіла та нацистської ідеології: «Маси створені для того щоб їх ліпили. Як наслідок, масові демонстрації, паради, хореографічне виставляння тіл, є дуже популярними у всіх тоталітарних країнах. А гімнастика, що набула шаленої популярності в комуністичній

Східній Європі, також відсилає до певних рис фашистської естетики» [15, 92]. Образи тіла ідеальних пропорцій у фільмі Л. Ріфеншталь «Олімпія» (1938 р.), а також тілесні скульптури Арно Брейкера (улюбленого скульптора А. Гітлера), яким властиві ті самі ідеальні форми та пропорції, демонструють увесь механізм естетизації політики за нацизму: соціальне та політичне «тіло» спільноти повинне набути такої ж ідеальної форми, якою наділені ці індивідуальні тіла.

Згаданий фільм «Олімпія» вдало відображає, як тіло стає об'єктом абсолютної влади. Можна навіть висловити припущення, що нацистська ідеологія наділена логікою, схожою до біополітики Мішеля Фуко, за якої тіло є простором влади, «дисципліна породжує підкорені тіла, безвольні слухняні тіла» [9, 138], у випадку з нацизмом ідеться не лише про індивідуальне тіло, а «тіло» цілої спільноти. Отже, естетизоване тіло, універсально присутнє в нацистському мистецтві, стає репрезентативним символом нацистської ідеології: «Люди вже не є масою індивідів, безформною, незграбною масою. Вони народилися заново, щоб рухатися в унісон або враз зупинитися, так ніби їх виліплює чиясь невидима рука» [1, 88]. Фюрер виступає митцем, який, із властивим йому еготизмом та відсутністю етичних переживань, виліплює з суспільства свій мистецький об'єкт. Політик насправді втілює найкращого митця: він наділений безмежною владою щодо «підручного» матеріалу – аморфної соціальної маси. Наочними ілюстраціями такого ліплення та (де)формування можуть слугувати знову ж таки фільми Лені Ріфеншталь чи, приміром, панорамні зйомки демонстрацій у нацистській Німеччині, СРСР, Північній Кореї, де рух окремої людини повністю співвіднесений та скоординований з рухом організованого натовпу-тіла. Ця тактика «естетизації політики» виявляє необхідність із пересторогою ставитися до такої фігури сучасного дискурсу влади, як «політик у ролі митця», і відстежувати подібне риторичне оформлення, адже вони несуть у собі репресивний заряд.

Органічна цілісність, гармонія форм(и) нерозривно пов'язані з поняттям «естетизації політики». Фрагментарність, яка, в принципі, є важливою категорією для Беньяміна, фашизм не толерує – навпаки всі зусилля естетизації з боку останнього спрямовані на усунення фрагментарності, розривів цілісності. Зафіксована статична модель органістичної цілісності – це єдина можлива реальність: «естетичні поняття незмінної органістичної сталості були перенесені в політичну сферу для виправдання фашизму... За В. Беньяміном, фашизм намагається подолати соціально-економічні та політичні незгоди, спричинені ка-

піталізмом завдяки насадженню естетизованої ідеології на фрагментарний та плюралістичний потік сучасного суспільства» [8, 11]. Гіпостатика мистецьких форм гармонізує розхитану тотальність модерну. Цікаво, що за веберівською схемою відбуваються дещо схожі процеси: «популярність естетичних стилів життя, погоня за експресивною автентичністю є формою протесту проти розчаклування світу. Естетична форма протесту може збалансувати деякі надмірні риси модернізації» [14, 7]. Такі тактики «естетизації політики», як абсолютизація ідеальних форм, культ гармонії як політичного принципу, можна простежити у сучасній (нео)ліберальній ідеалізації консенсусу як урядуючого принципу політики. Пріоритет згладжування відмінностей, о-формлення розривів у соціально-політичній дійсності нівелює конфлікт, який лежить у самій серцевині політичного: цій тактиці «естетизації політики» протиставляють наразі агонізм як найбільш бажану практику для демократії (Шанталь Муфф, Ернесто Лакло, Бонні Хоніг та інші).

Звертаючись до краси як історичного предиката естетики, чи означає «естетизація політики» також і те, що політика стає красивішою? Таке пояснення радше іронічне, навіть при згадці про фільми Лені Ріфеншталь «Олімпія» чи про ілюстративну назву державного органу часів гітлерівської Німеччини: «Відділ краси праці». Так, «до 1937 року Відділ краси праці, відповідальний за покращення умов праці, мав витратити більш ніж 500 мільйонів рейхмарок на прикрашання та удосконалення вбиралень» [16, 44]. Наведений факт допоможе проілюструвати один із аспектів «естетизації політики», який виходить й від марксистських поглядів самого В. Беньяміна в тому числі. В епоху модерну, за Беньяміном, технологічне виробництво зросло до неймовірних розмірів, але чинні майнові відносини стримують природне його використання; замість рівномірного розподілу багатства, фашизм, зі свого боку, пропонує єдиний вихід неприродного використання нарощених потужностей – війну, адже саме війна «дає змогу спрямувати до єдиної мети масові рухи великих масштабів при збереженні усталених майнових відносин» [17]. Естетизація політики, таким чином, є логічним наслідком фашизму, який взамін права на зміну майнових відносин дає масам можливість самовираження – так простежується «опозиція між вираженням (*Ausdruck*) і правом (*Recht*), яка відповідає опозиції між формою та законом, тобто естетикою та справедливістю» [2, 37]. Для В. Беньяміна у фашизмі справедливість протиставляється естетиці, естетика підміняє справедливість. Естетизація політики, таким чином, передбачає не зміну ре-

альності, а зміну в сприйнятті реальності; завдяки естетизації фашизм задовольняє емансипаційні прагнення мас символічно: «не справедливість та рівність, а масове збуджене піднесення, не реорганізація суспільного ладу, а афективна ідентифікація та катарсис – ось фашистська відповідь на кризу сучасної технології» [13, 65]. Саме технологічний прогрес і зумовив цю можливість мас до самовираження, адже нескінченна масова відтворюваність і означає нескінченну репродукцію самих мас: «у великих святкових парадах, грандіозних з'їздах, масових спортивних заходах та військових діях – у всьому, на що націлений сьогодні кіноапарат, маси отримують можливість заглянути самі собі в обличчя» [17]. Дещо в подібному ракурсі аналізує «естетизацію політики» фашизму Славою Жижек, говорячи про «екстатичний естетизований досвід Спільноти» [4, 70], така ілюзія спільності досягається через театралізовані ритуали. Стимулювання органічної цілісності демонструє механізм функціонування «естетизації політики» – фашизм блокує емансипаційний потенціал суспільної модернізації, мобілізуючи естетичні категорії для підтримки традиційного суспільного порядку: «естетика виникає як ідеологічна практика, яка використовує індустріальну культуру, для того щоб симулювати переживання спільності та зваблювати маси до насолоди спектаклем міфічного відродження» [13, 3]. Ця тактика естетизації акцентує меншу важливість друкованих засобів для продукування відчуття спільності та ідентичності, натомість наголошує збільшення важливості образів: завдяки парадигмі «естетизації політики» можна проаналізувати актуальні проблеми творення та стимулювання солідарності засобами візуальних технологій.

Тезу В. Беньяміна про «естетизацію політики» часто ототожнюють із ритуальністю політики фашизму: «естетизація політичного життя у Третьому рейху передусім виявляється у просякненні повсякденного життя святкуваннями, церемоніями, штучно створеними звичаями та театралізованим фольклором» [16, 42–43]. Ритуали стають формою політики, маси зачаровуються через естетичне та візуальне сприйняття емоційно наповнених символів, гасел та спектаклів. Девід Дурст зазначає, що В. Беньямін у «Паризьких листах I від 1936 року» ставить у пряму залежність нездатність самостійних та обдуманих дій індивідів від чаруючого видовища фашистських монументальних форм, як то масові з'їзди та паради [5, 183]. Політичні події зводяться до спектаклів та парадів, влада та домінування, візуалізовані у фігурі фюрера, в результаті стають самі естетичним об'єктом. В цьому разі успіх естетизації політики зале-

жить від візуалізації спектаклю: «успіх нацистів у мобілізації мас в останні роки республіки залежав не в останню чергу від апелювання емоційно наповнених візуальних образів» [5, 192]. Завдяки потужній візуалізації ритуалізованих парадів та з'їздів, для мас створювалася ілюзія їх як стабільного та органічного цілого, візуалізованість створювала фантазмагорію тотальної спільності, тотального мистецького твору, *Gesamtkunstwerk*. Коментуючи сцену у фільмі «Тріумф волі» (1934), де Гітлер приземляється з хмар в Нюрнберг, Р. Берман відзначає, що «справа не в самому факті, що Гітлер приземляється в Нюрнбергу, а в тому, що він прилітає і всі це бачать. Тріумф волі тоді, коли вона стає видимою» [10, 156]. Тут маємо, як мінімум два аспекти актуальності «естетизації політики» для сучасної політичної дійсності. Театралізованість, перетворення політики на спектакль ризикують спричинити до зникнення самої політики: як показує естетизація політики фашизму, відбувається усунення політики через ритуали (уже згадуване протиставлення естетики та справедливості, вираження мас vs. реалізація їхніх прав). «Естетизація політики», отже, може слугувати підходом для аналізу ритуальності сучасної політики. З іншого боку, парадигма «естетизації політики» буде ефективною для аналізу проблеми візуалізації влади, небезпеки візуальності як естетичного виміру влади.

Апологети раціонального дискурсу радо підхоплюють прирівнювання «естетизації політики» до ритуалізованого візуалізованого спектаклю, в такий спосіб протиставляючи образ та слово: «оскільки естетика ідентифікується зі спокусливою силою образів, чий заклик до безмовної чуттєвої насолоди фактично унеможливує раціональне розмірковування, естетизація політики знаменує перемогу видовища над публічною сферою» [1 2, 45]; «естетичне обрамлення політичного дискурсу, перевага образу над змістом... все вказує на актуальність Беньяміна для сучасної культури, а саме того її процесу, що його Ю. Габермас назвав «рефеодалізацією», тобто зникненням раціональної дискусії, котра замінилась споживацькою культурою маніпулювання та демагогічною політикою» [2, 41]. Фактично, в такий спосіб естетизація політики прирівнюється до чаруючого видовища, фантазмагоричної ілюзії образів; такий «образний» естетизованій політиці відповідно протиставляється логоцентрична політика раціонального дискурсу. Можливо, саме й це мав на увазі Б. Муссоліні, коли заявляв, що заряд естетики, який несе фашизм, ставить демократію у невиграшну позицію: «Демократія позбавила людські життя стилю. Фашизм повертає стиль назад у їхні життя: тобто колір, міць, мальовничість,

несподіваність, містичне; загалом, все те, що становить душу мас. Ми граємо на усіх струнах ліри: від насилля до релігії, від мистецтва до політики» [7, 8]. Багато з проаналізованих естетичних паттернів функціонування фашистської ідеології успадкував мейнстрим культуріндустрії сучасних демократій: маскультурні кліпи, політична реклама демонструють, що стиль та техніки фашизму залишаються актуальними для функціонування інфотейменту.

Зведення політики до ритуалів та естетизованої риторики зумовлює пасивність мас, пасивність естетизованої політики своєю чергою стимулює насолоду мас насиллям, навіть якщо це насилля над ними самими. Навіть людське страждання перетворюється на насолоду, а війна набуває рис ідеальної краси. Нагадаємо «Маніфест футуризму» Ф. Т. Марінетті (на що посилається, власне, і сам В. Беньямін), в якому серед іншого описується естетика війни: «Війна прекрасна, бо поєднує в одну симфонію рушничну стрілянину, канонаду, тимчасове затишшя, аромат парфумів та мертвечини...» [17]. Мартін Джей теж наводить ілюстративний приклад: зять Муссоліні та міністр закордонних справ, Чіано порівняв бомби, що вибухали серед утікачів-ефіопів, з цвітінням квітів [12, 44].

У такий спосіб фашистська естетизація політики виявляється анестезією – вона нейтралізує відчуття та блокує чуттєве сприйняття: «само-відчуження людства сягнуло такого рівня, який дає змогу пережити його (людства) власне знищення як естетичну насолоду вищої міри» [17]. Отже, те, що В. Беньямін називає «естетизацією політики» визначається «не через надмір естетики – автономного чуттєвого досвіду, а навпаки – її (естетики) відсутність робить фашизм тоталітарним... фашизм забороняє індивідуальному тілу стати простором автономної тілесної насолоди» [13, 4]. В такому розумінні естетизації політики, ми стикаємось із зовсім іншим тлумаченням естетики: ця естетика позбавлена відсилання до мистецтва чи до прекрасного, а є передусім чуттєвим досвідом сприйняття. Таке повернення до первісного значення естетики (*aisthesis*) характерне для сучасних соціогуманітарних досліджень. Так, Террі Ілтон у своїй книзі «Ідеологія естетичного», повертаючись до Александра Баумгартена, зазначає, що «естетика народжується як дискурс тіла» [6, 13], як форма чуттєвого пізнання. Таке розуміння естетики використовує і Сьюзен Бак-Морс у дослідженні «естетизації політики» Беньяміна: за умов сучасного (пост)індустріального суспільства, з його вуличними натовпами, машинами, швидкістю, ритмом, шок стає основою повсякденного досвіду, а за таких умов сучасного шоку «бездумна апатична реакція на повсякчасні стимули

й імпульси стає просто необхідною для виживання» [3, 16]. Тож естетизація політики В. Беньяміна є наслідком кризи когнітивного досвіду: саме анестезія чуттєвого сприйняття уможливає байдуже споглядання цілим суспільством

свого власного знищення. Для протидії імпульсу анестезування актуалізується потреба у пошуку способів відновлення, віднаходження чуттєвого досвіду для збереження простору політичного та свободи у ньому.

1. Adam P. *Art of the Third Reich* / P. Adam. – N. Y. : Abrams, 1990. – 332 p.
2. Berman A. R. *Modern culture and critical theory: art, politics and the legacy of the Frankfurt School* / A. R. Berman. – Madison : University of Wisconsin Press, 1989. – 286 p.
3. Buck-Morss S. *Aesthetics and anaesthetics : Walter Benjamin's Artwork essay reconsidered* / S. Buck-Morss // *October*. – 1992. – Vol. 62. – P. 3–41.
4. Dean J. *Žižek's politics* / J. Dean. – L. : Routledge, 2006. – 237 p.
5. Durst D. C. *Weimar modernism: philosophy, politics and culture in Germany, 1918–1933* / D. C. Durst. – Lanham : Lexington Books, 2004. – 233 p.
6. Eagleton T. *The ideology of the aesthetic* / T. Eagleton. – Oxford : Blackwell, 1990. – 426 p.
7. Falasca-Zamponi S. *The aesthetics of politics : symbol, power and narrative in Mussolini's Fascist Italy* / S. Falasca-Zamponi // *Theory, Culture and Society*. – 1992. – Vol. 9. – P. 75–91.
8. *Fascist visions : art and ideology in France and Italy* / Affron M., Antliff M. (eds.) – Princeton : Princeton University Press, 1997. – 283 p.
9. Foucault M. *Discipline and punish : the birth of the prison* / M. Foucault. – N. Y. : Vintage Books, 1995. – 352 p.
10. Gilroy P. *Against race : imagining political culture beyond the color line* / P. Gilroy. – Cambridge : Harvard University Press, 2000. – 406 p.
11. Habermas J. *Modernity-an incomplete project* // *Postmodern culture* / Ed. by H. Foster. – L. : Pluto Press, 1995. – P. 3–16.
12. Jay M. *The aesthetic ideology as ideology; or, what does it mean to aestheticize politics?* / M. Jay // *Cultural Critique*. – Spring 1992. – No.21. – P. 41–61.
13. Koepnick L. P. *Walter Benjamin and the aesthetics of power : politics in the age of industrial mass culture* / L.P. Koepnick. – University of Nebraska Press, 1999. – 276 p.
14. Simons J. *The aestheticization of politics: an alternative to left-modernist critiques* / J. Simons // *Strategies*. – 1999. – Vol. 12. – No 2. – P. 173–190.
15. Sontag S. *Fascinating fascism* // *Under the sign of Saturn* / by S. Sontag. – L. : Vintage, 1996. – P. 73–109.
16. Stollmann R., Smith R. L. *Fascist politics as a total work of art : tendencies of the aestheticization of political life in national socialism* / R. Stollmann, R. L. Smith // *New German Critique*. – Spring, 1978. – No 14. – P. 41–60.
17. Беньямин В. Произведения искусства в эпоху его технической воспроизводимости. – Режим доступа: <http://www.outline.ru/ben.html>

Ulyana Vankovych

“AESTHETICIZATION OF POLITICS”: URGENCY OF INTERPLAY BETWEEN AESTHETIC AND POLITICAL

The article explores Walter Benjamin's thesis on 'aestheticization of politics': the author aims to identify the main tactics of the 'aestheticization of politics' under fascism and to analyze their applicability and urgency for the exploration and understanding of contemporary 'political' and politics.